

AANBIEDING 'ONTGONNEN VERLEDEN' AAN JUBILARIS LOUIS AUGUSTUS

De jubilaris en zijn boekwerk. (foto: Theo Gijzen, Kerkrade)

Op vrijdag 18 oktober 1996 werd aan drs. F.L. Augustus, bij gelegenheid van zijn vijftiende verjaardag, een bundel artikelen aangeboden onder de titel 'Ontgonnen Verleden'. Louis Augustus heeft bijzondere verdiensten voor de geschiedschrijving van vooral Oostelijk Zuid-Limburg, het aangrenzende Rijnland, en het oude hertogdom Limburg. Het initiatief tot dit eerbetoon werd genomen door de stichtingen Lève Rolduc en Het Land van Herle, en werd overgenomen door het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG). De bundel bevat een twintigtal bijdragen van auteurs uit Nederland, Duitsland en België, over onderwerpen die gelegen zijn binnen de belangstelsfeer van de jubilaris.

Het boekwerk werd hem aangeboden tijdens een feestelijke zitting in de prachtige ambiance van abdij Rolduc. Voor de oud-Rolducien en gewezen archivaris en

leraar van dit eerbiedwaardige onderwijsinstituut was er nauwelijks een gastere plaats denkbaar. In de drukbezochte bijeenkomst voerden drs. B. Fassel, voorzitter van het LGOG, en drs. J. Offermans, voorzitter van de redactiecommissie, het woord. Het Limburgs Vocaal Ensemble o.l.v. Peter Kokkelkoren en de muziekhistoricus dr. Hans van Dijk zorgden voor de muzikale omlijsting. Zij voerden enkele werken van de Rolducse componisten B. Pothast (1824-1904) en P. Zeijen (1883-1968) op. Vervolgens kon er in een informele sfeer worden nagepraat in 'De Verloren Zoon'.

Louis genoot zichtbaar van de zeer geslaagde feestelijke zitting. Velen hopen dat de jubilaris niet ál te nadrukkelijk van zijn verdiende rust gaat genieten, maar zich met zijn grote kennis en stimulerend enthousiasme blijft inzetten voor de regionale geschiedschrijving.

De redactie

J. HOEVENBERG

DE OPGRAVING EN LEVENS- GESCHIEDENIS VAN EEN OPMERKELIJKE ROMEINSE POTTENBAKKERSOVEN IN HEERLEN-CENTRUM

Op donderdag 5 april 1996 kwam Fons Horbach van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) in het Thermenmuseum de ontdekking van een pottenbakkersoven melden. Bij het uitschachten van de bouwput aan de Van der Maesenstraat, op de plek van de 'Witte Boerderij' van DSM, was in de noordwand de oven aangesneden. Duidelijk zichtbaar was de oranje-bruin verbrande buitenrand van de oven. Een deel van de zuidelijke helft van de oven was door de machine weggetrokken. Na overleg met de aannemer kregen de medewerkers van het Thermenmuseum tot 15 april de tijd nader archeologisch onderzoek te doen.

Allereerst werd in de dossiers van het museum de reeds aanwezige informatie over de directe omgeving opgezocht. In 1929 waren al in de zuidwesthoek van hetzelfde terrein op circa 30 meter van de huidige locatie twee pottenbakkersovens opgegraven, in 1962 één in een tuin aan de Schinkelstraat/Honigmanstraat en in 1963 één bij wegwerkzaamheden in de Honigmanstraat. Deze vier ovens waren gezien het daar geproduceerde aardewerk waarschijnlijk in gebruik aan het eind van de eerste eeuw en het begin van de tweede eeuw na Christus. Ze lagen buiten de bebouwing van Coriovallum, zoals dat meestal het geval was met brandgevaarlijke bedrijven. De weg van Coriovallum (Heerlen) naar Colonia

Ulpia Traiana (Xanten) liep enkele tientallen meters ten westen van de ovens.

De opgraving van de oven

De door het werk van de graafmachine ontstane dwarsdoorsnede (profiel) van de oven werd geschaafd, getekend en gefotografeerd. De oven was licht ovaal van vorm met een diameter van circa 210 cm. Een klein deel van de door hitte verglaasde middendam was in het profiel zichtbaar. Bovendien was er in het midden van het zuidelijk deel van de oven een circa 5 cm dik pakket van inspoel-laagjes (afwisselend klei en zand) zichtbaar.

Er werd begonnen met het verwijderen van de (latere) vulling van de bakruimte van de oven. De grond binnen de oranje verbrande, maar niet verglaasde ovenwand werd weggeschept, waarbij de wand zelf gespaard bleef. De vulling bestond voornamelijk uit geelgrijze klei vermengd met weinig houtskool, verbrande klei en aardewerk. Het vondstmateriaal werd apart verzameld. Het gros van het aardewerk bestond uit scherven van dikwandige voorraadvaaten, de zogenaamde dolia. De vulling werd verwijderd tot op de deels nog aanwezige oranje verbrande bakvloer. De wand van de bakruimte bleek nog aanwezig tot een hoogte van circa 40 cm boven de bakvloer. Vermoedelijk was dit het straatniveau in de Romeinse tijd; dit

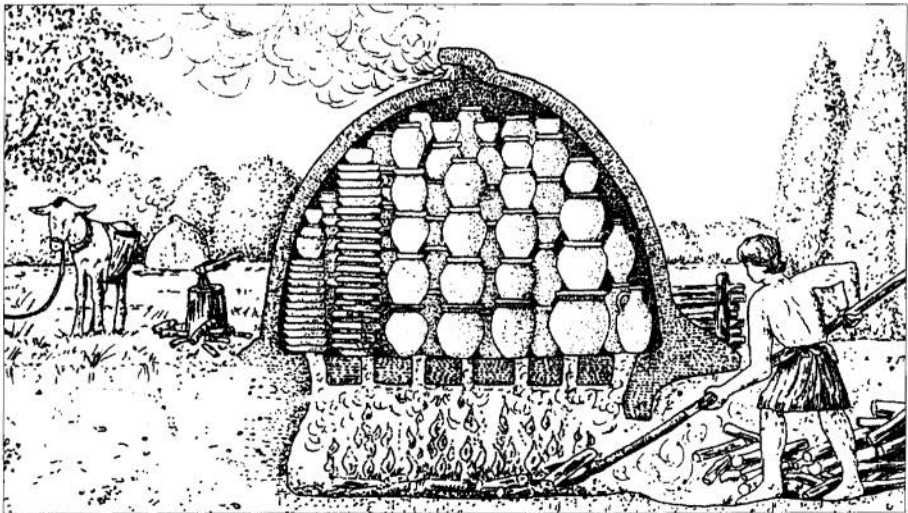
straatniveau bevond zich ongeveer 100 cm onder het huidige.

De bakvloer met rooster bleek nog aanwezig op de oost-west verlopende middendam en op vier aan de noordzijde tegen de ovenwand gelegen steunberen. Aan de zuidzijde van de middendam bleken nog resten van de twee westelijke steunberen aanwezig te zijn, de twee oostelijke waren net als de vrijwel gehele zuidelijke ovenwand door de machine weggetrokken. Aan de zuidzijde van de middendam zat in de bakvloer nog de helft van één van de bakroostergaten. In het vullingsmateriaal van één van de heteluchtkanalen werd nog een fragment van zo'n roostergat aangetroffen. De scherven die op de resterende bakvloer werden aangetroffen, werden apart verzameld. Het betrof weer voornamelijk doliafragmenten. Op één fragment werden sporen van verglazing aangetroffen.

De middendam en de steunberen werden grotendeels vrijgelegd. De steunberen waren net als de middendam geheel verglaasd. Tussen de steunberen

en komend vanuit één van de twee centrale heteluchtkanalen, parallel aan de middendam, liepen drie kleinere zuid-noord verlopende, geheel verglaasde heteluchtkanalen. Alle heteluchtkanalen eindigden waarschijnlijk in een halfronde opening tegen de ovenwand, waardoor de trek en de heteluchtcirculatie in de bakruimte mogelijk werd. Twee van deze halfronde openingen waren nog in situ aanwezig.

Alle heteluchtkanalen werden met de troffel leeggeschept en het vondstmateriaal weer apart verzameld, gescheiden tussen noord- en zuiddeel van de oven. De vulling bestond hier voornamelijk uit oranje verbrande klei en veel aardewerk, en in veel mindere mate uit relatief schone geelbruine klei, zoals bij de vulling van het bakruimte het geval was. De oranje verbrande klei is waarschijnlijk het residu van de ingestorte ovenkoepel. Het aanwezige aardewerk bestond voornamelijk uit doliafragmenten, maar ook enkele (rand)fragmenten van wrijfschalen. Bij de doliafragmenten werden scherven met scheuren en oneffenheden

Een Romeinse pottenbakker is bezig met het stoken van zijn met gewoon aardewerk gevulde oven.

gevonden, die wijzen op misbaksels. Werden in deze oven dolia gebakken? De relatief grote omvang van de oven en met name de zware ondervloerconstructie lijken wel te wijzen op een extra zware last in de bakruimte daarboven.

Aan de westzijde van de oven werd het vlak verdiept en werd de oranje verbrande wand van het stookkanaal blootgelegd. Ook dit stookkanaal werd met troffel en schop leeggehaald. De wand was helemaal verglaasd. De vulling van dit kanaal bestond tot circa 5 cm onder de bovenkant uit vrij schone lichtgeelgrijze klei. De bovenste 5 cm bestond uit de ook al in het profiel aanwezige pakket van fijne inspoellaagjes. Uit de stookkanaalvulling kwamen nauwelijks fragmenten van dolia, maar wel van een kruik en een niet goed gebakken terranigra-pot. Aan het eind van het stookkanaal splitsen zich de beide grote hete-luchtkanalen; op dezelfde plek lijken ook de spoellaagjes te stoppen. Het vlak voor

het stookkanaal, aan de westzijde van de oven, werd verdiept en de stookruimte of werkkuil voor de pottenbakker werd blootgelegd. Op de bodem van de werkkuil lag relatief veel houtskool vermengd met bakschilfertjes. Ook hier werd het aardewerk apart verzameld. In de stookmond en het stookkanaal bestond de vulling uit zandige relatief schone, harde kleigrond, waarin slechts weinig aardewerk zat. Naast dolium ook ander aardewerk. De bodem van de gehele oven werd blootgelegd, inclusief alle stookkanalen. Met name het noordelijk hoofdkanaal bleek vol te liggen met dolia-scherven, in een dicht op elkaar gepakte massa.

De oven werd getekend op schaal 1 : 10 en bleek slechts licht ovaal te zijn: 220 cm (noord-zuid) x 225 cm (oost-west). De ovenwand was vanaf de bodem nog bijna 110 cm hoog. De bodem van de oven liep door in de bodem van de werkkuil. De ovenbodem was in het

*Zijaanzicht/dwarsdoorsnede van de oven, richting noorden. Aan de linkerzijde van de oven is nog één complete steunbeer en nog een restant van de tweede steunbeer zichtbaar.
(Foto: Thermenmuseum Heerlen)*

zuidoostelijke deel nauwelijks verglaasd: wel zat hier een dun laagje vette klei vermengd met fijn bakafval, vooral schilfer-tjes. De middendam was in het westen 50 cm hoog, in het oosten 43 cm. De bakvloer was op de middendam 10 cm dik, maar tegen de ovenwand aan plaatselijk maar 5 cm. De bakvloer werd vrijwel helemaal verwijderd, waarbij geen aanwijzingen voor meerdere bakvloeren werden waargenomen.

De oven was nu helemaal blootgelegd en alles was zo goed mogelijk onderzocht, beschreven, verzameld, getekend, gefotografeerd en op video gezet. Daarna heeft de oven nog een week voor iedereen in het zicht gelegen en kon van achter het hek rond het bouwterrein bekeken worden.

De aanleg van de oven

Tijdens de opgraving werden zoveel waarnemingen en vondsten gedaan dat een theoretische reconstructie van de aanleg van de oven mogelijk lijkt.

De pottenbakker begon met het uitgraven van een kuil voor de oven in de vaste geelbruine klei. De kuil was licht ovaal, circa 210 cm breed en zeker 50 cm diep. Van daaruit groef hij twee hoofdkanalen en een aantal zijkanalen in de vaste geelbruine klei. Hierbij bleven de steunberen en de middendam vanzelf uitgespaard. Op 80 cm ten westen van de ovenkuil groef hij de werkkuil met een diepte van zeker 110 cm. Tussen werkkuil en ovenkuil bleef de grond voor het daarna uit te graven stookkanaal staan. Vanuit de werkkuil groef hij de stookmond en het stookkanaal uit, omdat daar meer werkruimte was dan in de ovenkuil zelf. De tong van de middendam kon hij nog net vanuit het begin van het stookkanaal met de hand bereiken: de afstand tussen de opening van de stookmond en de tong van de middendam is circa 60 cm (armlengte). Ver-

Gezicht op de oven, richting oosten. De hoogte van de ovenwand en de loop van de heteluchtkanalen zijn duidelijk te zien. (Foto: Thermenmuseum Heerlen)

volgens bouwde de pottenbakker een houten raamwerk in de stookkanalen, om de openingen te kunnen overbruggen en om daaroverheen de bakvloer aan te kunnen leggen; verglaasde bakroosterfragmenten met houtafdrukken zijn teruggevonden. Mogelijk stookte de pottenbakker de oven hierna voor de eerste keer om hem zo meer stevigheid te geven: de pottenbakker 'bakte' als het ware zijn eigen oven. Bij het opstoken van de oven verbrandde het hout van het raamwerk uiteindelijk vanzelf, terwijl ook de bakvloer gebakken werd. Nu kon de pottenbakker de ovenkoepel bouwen, waarvan het topje boven het straatniveau uitkwam. Mogelijk werd de uitgegraven klei gebruikt voor de bouw

van de koepel. De aanzet voor de koepel zelf was in het profiel (nog) niet zichtbaar. Na het vullen van de oven kon het uiteindelijke bakproces beginnen.

De oven in gebruik

Deze 43e pottenbakkersoven in Coriovallum heeft een afwijkende constructie in vergelijking tot de overige 42. Heeft de typische ovenbouw met steunberen misschien te maken met de te bakken producten? De constructie lijkt namelijk op die van de rechthoekige pannenovens, waarin massaal dakpannen gestapeld en gebakken werden. De oven is echter niet rechthoekig, maar ovaal van vorm zoals gebruikelijk voor pottenbakkersovens. Pottenbakkers produceerden altijd ronde vormen in tegenstelling tot de rechthoekige dakpannen. In de oven is dus zeker aardewerk gebakken en naar alle waarschijnlijkheid waren dat zware en dus grote potten. In de oven zijn ook voornamelijk fragmenten van dolia gevonden. Deze dolia zijn grote, dikwandige voorraadvaten met een diameter van zeker 60 cm. De gevonden fragmenten vertonen krimpscheuren, sporen van verglazing en verwrongen vormen en lijken dus afkomstig van misbaksels. Voorlopig lijkt het alsof er dolia in de oven gebakken zijn, maar nader onderzoek van het aangetroffen aardewerk zal pas zekerheid verschaffen.

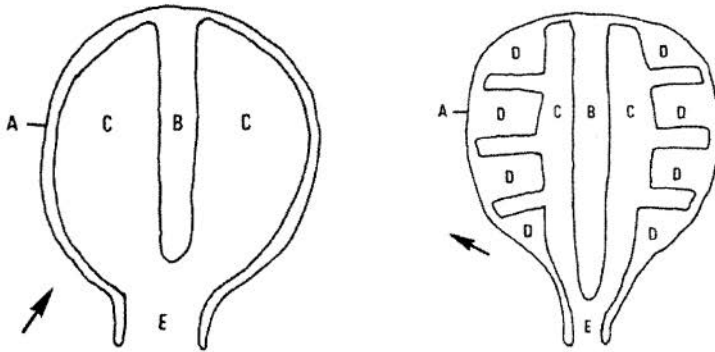
Een dolium is gezien zijn grootte en gewicht een vrij onhandelbaar voorwerp. In ongebakken vorm zal dit nog erger zijn. Men kan daarom vermoeden dat de dolia in de directe nabijheid van de oven gevormd zijn, om transport zoveel mogelijk te vermijden. Het omliggende terrein werd onderzocht naar verdere sporen die in verband konden worden gebracht met het pottenbakkersbedrijf, maar er werd niets gevonden. Het gebied ten zuiden van de oven kon helaas niet meer onderzocht worden.

In gebruik zijn dolia het best vergelijkbaar met onze koelkast: opslag en conservering van voedsel voor langere tijd. Ze stonden meestal in de kelder van het huis en soms werden ze daar zelfs nog in de grond ingegraven. Dolia hadden dus een lange levensduur, want ze werden zelden gehanteerd en gingen zelden kapot. Er was relatief weinig vraag naar en het aanbod zal zich daaraan aangepast hebben. Ze werden dus relatief zelden geproduceerd, zeker in vergelijking met het andere gebruiks-aardewerk zoals borden, bekers en kookpotten.

Als in de oven dolia gebakken zijn, dan is de oven waarschijnlijk in gebruik geweest in het laatste kwart van de eerste eeuw na Christus, zeg de jaren 75 tot 100 van onze jaartelling. De meeste dolia worden in deze periode gedateerd, hoewel ook latere exemplaren voorkomen. De vroege gebruikperiode sluit wel keurig aan bij die van de andere ovens uit de directe omgeving. Gezien de verglazing van de oven is er zeker tot een temperatuur van 1200 graden Celsius gestookt. Het is niet te zeggen hoe vaak de oven gestookt is. Er zijn geen aanwijzingen voor reparaties of vervanging van de bakvloer gevonden. Mogelijk is de oven slechts één stookseizoen gebruikt.

De oven in onbruik

In de vulling van de bakruimte zat voornamelijk geelbruine klei met maar weinig verbrande klei, aardewerk en houtskool. Er was zeker niet genoeg verbrande klei in aanwezig voor een complete ovenkoepel. De resten van die koepel lagen waarschijnlijk dieper in de kuil, direct op de bakvloer en in de rookkanalen, tussen de vele doliafragmenten. Hoe kwam de oven aan zijn einde? Is de oven opzettelijk afgebroken of langzaam in onbruik geraakt? De al eerder vermelde spoellaagjes boven in het stookkanaal en

Plattegrond van links de pottenbakkersoven in de Schinkelstraat (1962) en rechts de oven in de Van der Maesenstraat (1996). A oranje-bruin gebrande ovenwand, B middendam, C stook- of heteluchtkanalen, D steunberen, E stookmond.

in het profiel van de oven en de latere vullingen van de ovenruimtes geven enige aanwijzingen over het einde. De oven heeft waarschijnlijk na gebruik verlaten in het terrein gelegen, waarbij de koepel al snel in de oven is terechtgekomen. In deze toestand heeft de oven vermoedelijk een natte tijd meegemaakt, waarin een aantal nog aanwezige gaten dichtgeslibd zijn met relatief schone klei. Het lijkt er vervolgens op dat de ontstane kuilen met grond zijn dichtgegooid om het terrein te egaliseren.

De oven en de toekomst

Het vondstmateriaal uit de oven wacht nog op verwerking en determinatie. Zeker is dat zich hierin stukken bevinden van de oven zelf die ons nog meer informatie geven omtrent de constructie en

manier van aanleggen van de oven. Vergelijkbare ovens zijn tot nu toe in publicaties niet aangetroffen. Dit maakt van de zoveelste in Heerlen opgegraven oven toch een zeer interessant exemplaar.

Het aardewerk moet definitief uitsluitel geven over het in de oven geproduceerde materiaal en over de gebruiksperiode van de oven. De variëteit in producten afkomstig van de pottenbakkersbedrijven in Coriovallum kan hierdoor verder uitgebreid worden. De gebruiksperiode van de oven verschaft mogelijk nieuwe informatie omtrent de ontwikkelingsgeschiedenis van Coriovallum van 'statio' of 'mansio' (een halteplaats en wisselstation van de bereden staatspostdienst) op een kruispunt van wegen tot handelscentrum voor de regio.

Literatuurlijst:

- H. Martin, *Romeinse pottenbakkersovens te Heerlen*, in: Berichten Nederlandsche Oudheidkundige Bond (BNOB) 8 (1915), 2de serie, 32-51.
 E. Bogaers, *Opnieuw een Romeinse pottenbakkersoven opgegraven te Heerlen*, in: LvH 12 (1962) 156-157.
 L. van Hommerich, *Opnieuw 'n Romeinse pottenbakkersoven te Heerlen*, in: LvH 13 (1963) 157-158.

- J. Gielen, *Een merkwaardige Romeinse pottenbakkersoven en zijn omgeving*, in: LvH 21 (1971) 84-92.
 J.H.F. Bloemers/J.K. Haalebos, *Roman Pottery Finds in Heerlen, Province of Limburg*, in: Berichten Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (BROB), 13 (1973) 259-272.

H.J.S.M. BROERS

DE VALKENBURGSE RIDDERSCHAP VAN 1619 TOT 1626*

Over de statencolleges van de Landen van Overmaas is niet zoveel gepubliceerd.¹ De bestuurlijke situatie werd als volgt beschreven. Het gewest *Limburg en de Landen van Overmaas* bestond eigenlijk uit vier aparte landjes: het hertogdom Limburg, het graafschap Valkenburg en de heerlijkheden 's-Hertogenrade en Dalhem. Deze landjes waren in een personele unie verbonden en bovendien was dit complex op zijn beurt sinds de veertiende eeuw in een personele unie verbonden met het hertogdom Brabant. Elk landje had een eigen statencollege, bestuurders en ambtenaren, terwijl er ook nog een gezamenlijk statencollege, de 'Landdag'², voor het hele gewest was. In dit artikel zullen we ons beperken tot de situatie in het Land van Valkenburg, dat zeker sinds de vijftiende eeuw over een eigen statencollege beschikte. Op 4 november 1415 is voor het eerst expliciet vermeld dat Valkenburgse gedeputeerden aan de bijeenkomst van de Landdag van de Landen van Overmaas deelnamen.³ Over de samenstelling van de Staten van Valkenburg is weinig met zekerheid bekend. In het Land van Valkenburg bestond het statencollege na 1559 uit twee leden, de 'Ridderschap' en de 'Volmachten van de vier hoofdschepenbanken'. Deze twee leden hadden elk één stem in de vergadering.⁴ In dit artikel zullen we inventariseren wie in de periode 1619-1626 in de statenvergaderingen tot de ridderschap behoorde.

Tot 1559 maakte ook de 'eerste stand', de geestelijkheid, deel uit van het statencollege. Deze geestelijke stand werd ge-

vormd door de proosten van de kloosters van Meerssen en St-Gerlach. Deze proosten verloren die positie echter omdat hun kloosters belastingvrijdom genoten. Krachtens het adagium 'Wie betaalt, bepaalt' – en wie niet betaalt, bepaalt dus niet – verdween de geestelijke stand uit het statencollege. Rond 1570 hebben de proosten nog geprobeerd opnieuw zitting in het statencollege te krijgen, waarbij ze wederom pretendeerden zelf het eerste lid van de Staten te vormen. De Staten besloten in 1571 dat de proosten konden terugkeren, maar dan als eerste in rang bij de volmachten. Dit weigerden de proosten en daarop hebben zij nooit meer zitting gekregen. Overigens waren zij in 1559 pas enkele decennia vertegenwoordigd in het statencollege.⁵

Voogd en leenstadhouder

Het statencollege werd bijeengeroepen door de stadhouder-voogd van het Land van Valkenburg. Hij was ook de voorzitter van de staten-vergadering. De 'titel' van stadhouder-voogd behoeft enige verklaring. Oorspronkelijk kende het Land van Valkenburg het stadhouder-schap van het leenhof Valkenburg en een voogdambt. Dit voogdambt is een middeleeuwse bestuursfunctie die de heer van Valkenburg ergens in de elfde eeuw verworven heeft over de uitgestrekte goederen van de proosdij van Meerssen. Het betrof vooral de rechtspraak en benoeming van schouten en schepenen in de 'Meerssense' dorpen en schepenbanken. Geleidelijk aan usurpeerde de heer

van Valkenburg de rechten van de proosdij en rond het midden van de dertiende eeuw beschouwde hij alle voogd-rechten min of meer als Valkenburgse rechten. De inhoud van het voogdambt veranderde, maar de benaming werd behouden. Aan het ambt waren ook inkomsten en voorrechten verbonden. Uit geldnood verpandde de hertog van Brabant als graaf van Valkenburg op 13 juli 1454 zowel het stadhouderschap van het leenhof Valkenburg als het voogdambt aan de familie Cortenbach. Later verwierf men beide ambten in eigendom en werden zij zakelijke, dus erfelijke en verkoopbare ambten. Omdat de ambten steeds door één persoon uitgeoefend werden, koppelde men beide ambten aanen tot het ambt van stadhouder-voogd, een titel die zeker sedert de zestiende eeuw is gehanteerd. In de zestiende eeuw verwierf de familie Huyn van Amsterrade het ambt. Werner Huyn verkocht het op 20 februari 1578 aan Wolter Hoen van Hoensbroek. Sedertdien bleef het ambt, althans in de Spaans-Oostenrijkse partage, in handen van de familie Hoen van Hoensbroek.⁶ In de periode tussen de Maasveldtocht van Frederik-Hendrik in 1632 en de totstandkoming van het Partagetraktaat in 1662 was er een gecompliceerde situatie in de Landen van Overmaas die hier buiten beschouwing wordt gelaten.⁷ In 1662 werd het Partagetraktaat van kracht en richtten de Staten-Generaal in haar partage een statencollege op volgens de regeling van 1559; in Spaans-Valkenburg gebeurde dat pas in 1680, waarbij de toelatingseisen voor de ridderschap werden verzwaaard.⁸

Samenstelling van volmachten en ridderschap

De negen volmachten vertegenwoordigden de vier hoofdschepenbanken, Beek, Meersen, Klimmen en Heerlen in het sta-

tencollege. Voorafgaand aan een statenvergadering werd voor de hoofdschepenbanken een vergadering bijeengeroepen, waar elke hoofdbank twee vertegenwoordigers koos die namens de hoofdbank met een lastbrief naar de statenvergadering gingen. Bij de acht gekozen schepenen voegde zich de schout van Heerlen ambtshalve als negende lid van de volmachten. Als verklaring voor de toevoeging van de schout wordt gewoonlijk aangehaald dat Heerlen de enige hoofdbank was die de hoge justitie bezat.⁹

Vooraf over de ridderschap weten we weinig. Onderzoek heeft tot nu toe een groot aantal vragen, en slechts weinig antwoorden opgeleverd. We weten nauwelijks wie zitting hadden in de ridderschap, en evenmin weten we op grond waarvan edelen zitting hadden. Slechts voor de jaren 1620-1626, 1635 en 1650, 1661, 1663 en 1680 beschikken we over gepubliceerde lijsten of archiefstukken.¹⁰

Het is bekend dat edelen sinds 1559 tot de ridderschap werden toegelaten als zij acht adelskwartieren in hun wapen konden voeren, een riddermatig goed (als zodanig gold elk Valkenburgs leengoed met een kasteel, een zogenaamd grootleen) en een grondbezit van minimaal 6.000 gulden bezaten.¹¹ Vaak is beweerd dat de leden van de ridderschap een heerlijkheid met hoge justitie moesten bezitten, maar dit is zeker onjuist, zoals het hierna genoemde stuk bewijst. Pas in 1680 werd het bezit van een hoge of halsheerlijkheid in de Spaanse partage een toelatingseis, niet eerder.¹² De toelatingseisen lijken simpel, maar de criteria zijn niet erg duidelijk. Een kleine opsomming: welke families werden als adellijk beschouwd, wat is adel eigenlijk, aan welke eisen moesten personen en families voldoen om als adellijk beschouwd te worden, had het van adel zijn bepaalde voor- of nadelen,

was er een minimumleeftijd voor toelating, bij welke lenen van Valkenburg hoorde een kasteel, hoeveel kastelen waren er precies, verloor een leen zijn status als riddermatig goed als het kasteel vervallen of zelfs verdwenen was, wat gebeurde als een edelman meerdere grootlenen bezat? Bovendien mag men zich bij elk van deze vragen afvragen hoe deze eisen in de loop der tijden veranderden.

Voor de periode 10 oktober 1619 en 19 november 1626 beschikken we in het Rijksarchief in Maastricht over een handschrift met verslagen, besluitenlijsten, kopiëen van instructies etcetera van de Staten van Valkenburg.¹³ Dit register is door Habets en Slanghen ruim gebruikt bij hun publicaties in de vorige eeuw, sommige zinsnedes kunnen zelfs letterlijk erin teruggevonden worden.¹⁴ Het bijzondere van het handschrift is dat bij 16 van de 26 bijeenkomsten vermeld is wie van de edelen aanwezig waren. Verder zijn de namen van de gedeputeerden naar de Landdag van Limburg en de Landen van Overmaas driemaal opgenomen. De namen van de schepenen die de 'volmachten' vormden zijn soms ook opgenomen. Bijzonder is dat bij de vaststelling van de instructie voor de commissarissen van het land op 16 april 1624 "Merten Snijders in den naem van den heer Landtcommandeur als tuteur van de kinderen van Amstenraede ende Geleen" het stuk tekende en "Den scholtis van Hoensbroeck in naem van den heere aldaer."¹⁵ In het register is op die datum geen statenvergadering vermeld. Toch moet deze instructie op een statenvergadering vastgesteld zijn. De vraag rijst of de opmerking over de ondertekening erop wijst dat edelen zich in de vergadering konden laten vervangen en zelfs bij volmacht konden besluiten? Tot slot moet vermeld worden dat het statencollege in de kerk van Valkenburg

vergaderde, en niet in het kasteel zoals veelal wordt geschreven.

Het handschrift

Het stuk is waarschijnlijk bijgehouden door Wolter Hoen van Hoensbroek¹⁶, die als stadhouder-voogd van Valkenburg ook voorzitter van het statencollege was. Zoals de archivalische titelbeschrijving aangeeft, is er veel meer informatie in dit stuk te vinden over de geschiedenis van de Landen van Overmaas. Hier beperken we ons tot gegevens over de ridderchap. In het volgende schema zijn de datum van de statenvergadering, met cijfers de vergaderplaatsen en met letters de voor de ridderschap comparerende edelen aangegeven. Deze letters corresponderen met de biografische schetsen.

Bij de statenvergaderingen van 10 oktober 1619, 9 april en 3 november 1620, 19 januari, 29 maart, 1 juni, 6 oktober en 13 december 1621, 10 juni en 7 juli 1626 en de Landdagen van 16 juli 1620, 8 oktober 1620, 28 september 1621 en 28 december 1621, zijn geen namen van comparerende edelen vermeld. Alle vergaderingen van 10 oktober 1619 tot en met 26 januari 1622 (behalve 19 april 1621) werden in de kerk van Valkenburg gehouden. De vergaderplaatsen zijn als volgt gecodeerd: 1. kerk van Valkenburg, 2. Maastricht, 3. Heerlen, 4. Valkenburg (de kerk?) en 5. Beek. De bijeenkomst van 22 april 1620 is in zoverre bijzonder dat in de vergadering de nieuwe gouverneur van de Landen van Overmaas, Karel Emmanuel de Gorrevoy, markies van Marnay, hier de eed aflegde aan de Staten van Valkenburg.¹⁷

De comparerende edelen van de ridderschap:

a. *Wolter Hoen van Hoensbroek*¹⁸

Zoon van Godart Hoen en Geertruid Scheyffart van Merode. Hij was uit het

Johan Frederik baron van Schaesberg (1598-1671), heer van Schaesberg. (SAH, fotocoll)

vooraanstaande geslacht Hoen van Hoensbroek. Geboren rond 1560 werd hij in 1594 heer van Geulle en in 1606 pandheer van Bunde, dat hij in 1627 aankocht. Op 20 februari 1587 kocht hij het stadhouder-voogdambt van Werner Huyn van Amsterrade. Op 4 oktober 1585 werd zijn huwelijkscontract met Ursula Schetz van Grobbendonck getekend. Zij stierf 7 februari 1622 en werd begraven in de kerk van Houthem-St.Gerlach. Zelf stierf hij te Geulle op 4 augustus 1631,

zijn grafsteen is nog in de kerk aanwezig.

b. Ulrich Hoen van Hoensbroek

Broer van (a) Wolter, geboren rond 1561, heer van Hoensbroek na het overlijden van zijn vader Godart op 5 oktober 1584. Hij is de stamvader van de rijksgraven en markiezen Hoen van Hoensbroek. De eerste maal huwde hij Johanna van Boedberg, dochter van Adriaan en Elisabeth van Bocholtz. De huwelijks-

*Schema van bijeenkomsten van staten van Valkenburg
en de comparerende edelen*

Jaar	Datum	Plaats	Comparerende edelen
1620	22 april	1	a b c d e f g h j k m
1621	19 april	2	a c d f g l
1622	8 januari	1	a c d h j k l
1622	26 januari	1	a c d h j k l
1622	4 maart	3	a b h j o p
1622	9 maart	4	a b h j k l
1622	13 april	4	a c d e f g v
1623	2 augustus	4	a b d g h j k
1623	16 december	4	a b c g j n v
1624	10 januari	4	a b c g j n p
1624	13 januari	4	a c d j k m n o q r s v w
1624	21 augustus	4	a b d h k l n s t
1624	29 oktober	4	j k l n s
1625	11 augustus	5	a b c d j k l q
1625	26 december	4	a b d k l q t
1626	19 november		a b c d g j n q s t v
			Naar de Landdag werden gezonden
1622	16 augustus		a d j l
1622	28 september		b j l m
1623	6-7 december		a c j l m v

voorwaarden dateren van 22 april 1588. De tweede maal huwde hij 1592 – huwelijksvoorwaarden 10 april – met Catharina Spies van Bühlesheim tot Erenstein.¹⁹ Zij kregen acht kinderen, hun tweede zoon Daniël werd geboren rond 1594 en is overleden kort voor 7 september 1671. Hij werd heer van Oud-Valkenburg, en woonde enige tijd op kasteel Hoensbroek, terwijl zijn halfbroer Adriaan (e) in kasteel Haag (D) woonde. Vader Ulrich Hoen overleed op 8 september 1631.

c. Walraf Schellaert van Obbendorf, heer van Schinnen

Zijn familie is een zijtak van Hoen van Carthils tak Hoenshuis. Zijn eerste huwelijk was met Adriana van Hochkirchen, het tweede met Maria Hoen van Carthils tot Schaloen (contract 12 januari 1613), de dochter van (h), Johan Hoen van Carthils. Walraf was van 1633 tot zijn dood in 1638, samen met zijn zwager Jan Reinier Hoen van Carthils, heer van Oud-Valkenburg.

d. Conrad Ulrich Hoen van Hoensbroek

Zoon van Wolter Hoen (a), en geboren rond 1590. Hij had nog twee zussen. Hij is de bouwheer van kasteel Geulle en was ook heer van Cadier. Zijn huwelijkscontract met Isabella Haudion werd op 7 november 1613 getekend te Brussel. Hij volgde zijn vader op als stadhoudervoogd en bleef dat tot zijn dood op 12 april 1652. Zijn vrouw was al op 11 mei 1640 te Geulle overleden.

e. Adriaan Hoen van Hoensbroek

Zoon van (b), Ulrich Hoen, rond 1590 geboren en 17 februari 1675 in Aken overleden. Hij was vanaf 1613 erfmaarschalk van het hertogdom Gelre. Op 3 juni 1627 – het contract is een dag eerder gesloten – huwde hij Anna Elisabeth de Loë-Wissen. Zij stierf in maart 1632 op

kasteel Haag, waar ook Adriaan gewoonlijk verbleef. Hij is de persoon die de hoofdzetel van de familie naar het gebied Kleef-Gulik-Berg-Mark begon te verplaatsen. Hij verwierf de titel van rijksvrijheer van en tot Hoensbroek. Hij speelde een rol in de Europese politiek, en was slechts af en toe in het Land van Valkenburg. Zij hadden een dochter en twee zonen die jong stierven, en Arnold Adriaan, die 15 september 1631 in Haag was gedoopt en de titel van markies van Hoensbroek verkreeg.

f. Johan Frederik van Schaesberg, heer van Schaesberg²⁰

Op 21 december 1598 geboren en 17 februari 1671 overleden en begraven te Brügggen (D) aan de Swalm. Hij werd in 1619 beleend met de heerlijkheid Schaesberg, en is de bouwheer van de grote kasteelvoorburcht en een deel van het kasteel Schaesberg. In 1637 werd hij baron. Zijn eerste huwelijkscontract sloot hij op 19 februari 1623 met Ferdinanda van Wachtendonck, ervrouwe van Kriekenbeck. Zij overleed op 29 augustus 1644, waarna Johan Frederik op 10 juli 1647 hertrouwde met Maria Heimbach genoemd Hoen zo Loewenich. Zij overleed 9 mei 1662. Het derde huwelijk met de weduwe Isabella Clara Blanckaert zu Alsdorf op 10 juli 1663 was net als het tweede kinderloos. Uit zijn eerste huwelijk had hij twee zonen, namelijk Frederik Arnold, die op Schaesberg bleef, en Wolfgang Wilhelm die Kriekenbeck erfde en wiens zoon het tot rijksgraaf en kanselier in Düsseldorf bracht, en tevens zes dochters, waarvan er één vroeg stierf.

g. Gerard van Hulsberg genoemd Schaloen, heer van Oud-Valkenburg²¹

Hij was gehuwd met Maria van Frentz, maar het huwelijk bleef kinderloos. Hij stierf in 1642. In 1605 had hij van Hen-

drik van Choir de heerlijkheid Oud-Valkenburg verkregen. Reeds voor zijn overlijden vermaakte hij Oud-Valkenburg aan de kinderen van zijn zus, Maria van Hulsberg genoemd Schaloen. Zij was in oktober 1593 gehuwd met Johan Hoen van Carthils (*h*), en overleed in 1619. Hun dochter Maria was getrouwd met Walraf Schellaert (*c*). Hun zoon Jan Reinier Hoen van Carthils was van 1633 tot 1657 heer van Oud-Valkenburg, eerst tesamen met zijn oom Gerardt, en vervolgens met zijn zwager Walraeff Schellaert en diens zoon Reinier Theobald, waarna hij alle rechten kocht van de familie van Schellaert.

*h. jonker Johan Hoen van Carthils*²²

Zwager van (*g*), schoonvader van (*c*). Hij huwde in oktober 1593 Maria van Hulsberg genoemd Schaloen, en is in 1650 overleden.

j. jonker Johan van Swartzenborch

Deze jonker is waarschijnlijk de zoon van Caspar van Swartzenborch (overleden voor 1580) en Elisabeth van Hartoch van Hoesterfeld (overleden na 1580), die het goed de Struijver bij Ten Esschen verhiel. Deze Caspar had een oudere broer Willem, die kinderloos overleed, en een jongere broer Melchior die bevelhebber van Maastricht was in 1579 en toen is gedood door de troepen van Alva. Verder weten we niets over hem. Hij vererfde zijn goederen aan zijn neef Hans Willem, zoon van Melchior. Hij behoorde tot een bastaardtak, zijn wapen is bepaald van 8 stukken zilver en blauw.

k. jonker Arnold van Brempt genoemd Leeck

Jan Arnold van Brempt tot Doenrade trouwde in 1618 met Barbara van Kerkhem, die blijkens een wapenstein in kasteel Doenrade in 1629 is overleden. Hijzelf stierf tussen 1634 en 1637. Hun

enige kind, Johan Willem, stond in 1637 onder voogdij van zijn oom, domheer (vermoedelijk in Luik) Ernest van Kerkhem. In 1640 trouwde Johan Willem in Millen (B) met Ursula Veronica de Berlaymont. Hij stierf in 1678, en met hem stierf zijn familie uit.

l. jonker Jacob van Brempt genoemd Leeck

Dit is waarschijnlijk Jan Jacob van Brempt tot Etzenrade, de zoon van Jacob van Brempt (overleden in 1614) die in 1570 huwde met Catharina van Gulpen uit Berneau. Hij had nog een broer Frambach en twee zussen. Jan Jacob huwde in 1619 de eerste maal met Dorothea Hausman van Namedy, en 8 op januari 1661 met Maria van Strabach, weduwe van Jan Willem Spee van Havert. Beiden waren toen al zeer oud, en zij stierf al voor 29 april 1662. Jacob van Brempt stierf in 1664.

m. jonker Michiel van Schaesberg tot Strijthagen

Michiel is een volle neef van Johan Frederik van Schaesberg (*f*). Hij is geboren na 1562 en overleden op 8 november 1630. Hij huwde de eerste maal met Agnes van Eynatten-Nijswiller te Aken in 1587. Deze jonker op zeer grote voet en bouwde kasteel Strijthagen uit. Zij hadden één zoon Willem, die tussen 6 juni en 18 augustus 1631 overleed, en vier dochters. Hij is onder ander commissaris namens de ridderschap geweest. In 1621 hertrouwde hij met Catharina van Ellenborn-Nierstein, waarmee hij nog drie dochters kreeg die de familie in vrouwelijke lijn voortzetten. Bij zijn overlijden liet Michiel zijn kinderen grote schulden na.

*n. Werner van den Bongart, heer van Wijlandsrade*²³

Geboren in 1560 volgde hij in 1590 zijn vader als heer van Wijlandsrade en

Wapen van de (nu) Duitse adellijke familie Von und zu Hoensbroeck, met de titel van rijksgraaf. De hoofdtek woont nog steeds op het kasteel Haag bij Geldern (D). (Uit: J.M. van de Venne, Limburgsche wapens).

Paffendorf op. Later verwierf hij nog meer goederen en werd erkamerheer van Gulik. In 1629 werd hij door keizer Frederik II verheven tot baron. Hij trouwde met Anna Catharina gravin van Vlodrop en zij kregen zes kinderen. Zoon Willem werd voor 1594 geboren en sneuvelde in 1631. Deze Willem had in 1616 van zijn moeders broer Otto Hendrik uitgebreide bezittingen geërfd die nu naar zijn vader gingen. Werner

stierf 6 januari 1646 en werd opgevolgd door zijn andere zoon, Johan Bernard, geboren rond 1596 en overleden op 8 augustus 1678.

o. 'soen van jr. Cortenbach'

Het is niet bekend wie dit is, want Willem van Cortenbach (q) had voor zover wij weten, slechts twee dochters. Zelf was Willem toen 60 jaar oud, dus van 'zoon' zal toen nauwelijks gespro-

ken zijn. Mogelijk betreft het hier een bastaardzoon.

p. *Jacques de Booms, luitenant-drossaard*

Stamt uit de Belgische Maaskant; de naam is ook bekend van een bescheiden middenstandsfamilie in Maastricht. Hij trouwde met Catharina Bootte en bekleedde het ambt van luitenant-drossaard en breukmeester van Valkenburg. Hun rond 1600 geboren dochter trouwde rond 1620 met Frederik van Randenraedt, die stadhouder en schout van Schinnen was en de ambten van zijn schoonvader Jacques de Booms erfde. Frederik stierf rond 1647.

q. *jonker Willem van Cortenbach*

Hij stamt uit de Luiks-Loonse regio en werd geboren op 27 juli 1561 als zoon van Jan van Cortenbach en Isabella Hoen van Carthils (tak Carthils). Jan wordt wel beschreven als 'heer van Vaeshartelt en Cottessen', en was hoogschout en drost van Bilzen. Hij overleed in 1581. In 1585 nam Willem deel aan de bruiloft van de hertog van Kleef met Jacoba van Baden-Baden, wat aangeeft dat hij toen tot een belangrijke familie behoorde. In 1588 kocht hij kasteel Cortenbach met een beroep op het recht van beschud (familienaasting) terug van de tak Cortenbach-Helmond, die toen in financiële problemen was. Hij huwde Margaretha van der Lippe genoemd Hoen, uit Kleef-Gelderse familie. In 1627 wist hij te Brussel de parochie Voerendaal, waarin zijn stamslot Cortenbach gelegen was, uit het bestuurlijk verband van de hoofdschepbank Heerlen te halen en tot een heerlijkheid te laten verheffen. Hij werd zelf pandheer. De pandsom van 5.000 guldens werd gelost door de schepbank Heerlen, mogelijk in 1634, waarmee alles in de oude toestand werd hersteld.²⁴ Margaretha overleed te Aken op 15 november 1633, Willem op

25 augustus 1634. Voor zover bekend hadden zij twee dochters.

r. *jonker Strabach*

Deze edelman is waarschijnlijk Jan van Strabach, die voor 1607 huwde met Helena Allards. Zij hadden vier dochters. Zijn ouders waren Dirk van Strabach die in juli 1586 overleed en Anna van Strijthagen tak Judenkop. Jan overleed rond 1642.

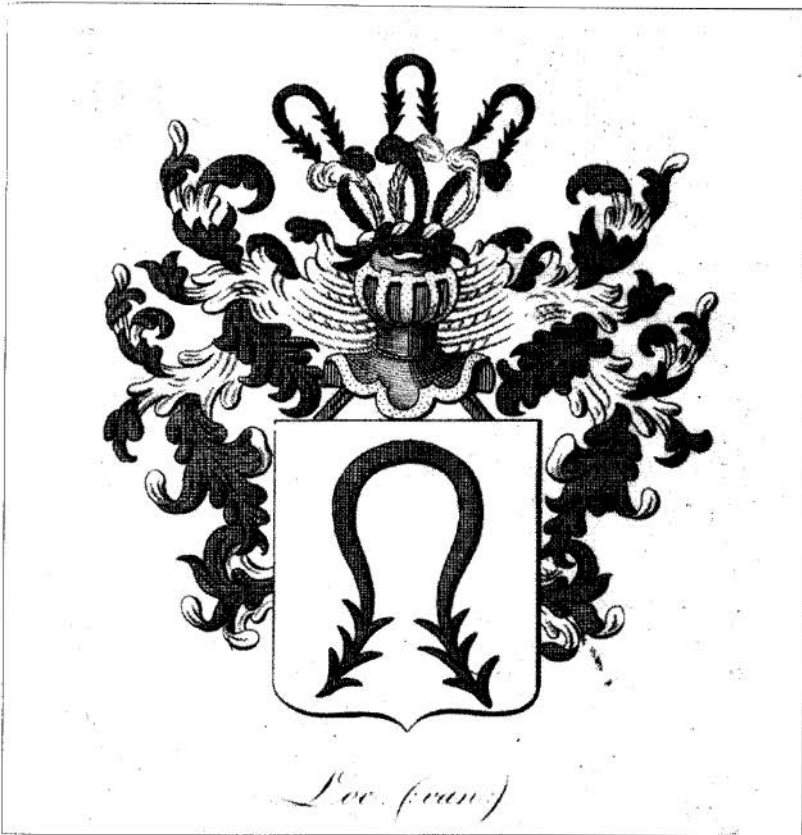
s. *jonker Vos*²⁵

Hier hebben we een probleem, dit is/ zijn Jan Willem en/of Johan Godard Vos. Dit zijn zonen van Dirk Vos van Brunssum. Dirk Vos is rond 1565 geboren en 14 januari 1592 te Brunssum gehuwd met Anna van Mirbach, geboren op 23 juni 1571 te Zweibrücken. Dirk stierf 5 mei 1603, Anna op 11 januari 1632. Zij hadden nog twee dochters, Maria en Anna. Hun zonen Jan Willem en Johan Godard erfden de goederen van hun grootvader Jan (IV) Vos die rond 1535 was geboren en op 13 maart 1615 overleed. Jan Willem is geboren op 3 november 1594, Johan Godard op 16 augustus 1600. Zij zijn beiden actief geweest in de ridderschap en zijn als commissaris van het Land van Valkenburg opgetreden. Jan Willem is nooit gehuwd, en liet zijn goederen na aan de kinderen van Johan Godard, die 3 februari 1630 huwde met Catharina Bock van Haesdal. Deze kinderen waren Hans Willem, geboren 17 januari 1631 en Anna Maria, geboren 21 april 1635. Hans Willem was van 1665 tot zijn dood op 17 april 1679 hoogdrossaard van het Spaanse Land van Valkenburg. Jan Willem overleed 28 juni 1660, Johan Godard was al op 27 november 1658 overleden.

t. *jonker Bax*

Hiermee wordt waarschijnlijk Andries Bex van Brunssum bedoeld. Over deze

Wapen van de familie De Loë, in de 19de eeuw onder andere woonachtig op kasteel Terworm te Heerlen. In het wapen: in zilver een zwart geweerhaakt hengsel. Nederlandse adel met de titel van baron. (Ets, 19e eeuw (?), coll. M. van Dijk)

familie zijn erg weinig exacte gegevens bekend.²⁶ In 1597 zou een Andries Bex de Valkenburgse grootlenen Bexleen en Bexhuis verheven hebben. Deze huwde voor 1595 met Catharina Dreisch waarmee hij twee zonen, Peter en Reinier en een dochter, Ida Maria, had. Peter Bex huwde Margarethe van Bocholt, zij stierf reeds op 25 augustus 1647 als zijn weduwe. Reinier Bex is geboren in 1595, en legde 26 februari 1638 of 1639 de leened voor het Bexhuis en het Bexleen af. Hij huwde pas 2 december 1654 met Joanna

Catharina ab Aegris te Laer, die 27 juni 1656 stierf en een op 25 mei 1655 geboren dochter Anna naliet. Zelf stierf hij 5 juli 1662.

u. jonker Eynatten van Remersbeek

Steven van Eynatten is op 6 april 1593 te Nuth geboren als tweede zoon van Herman van Eynatten die in 1584 huwde met Adriana de Bawignée. Herman is 17 september 1623 overleden. Hij was heer op Reymersbeek en De Peerboom te Voerendaal. Hun eerste zoon Herman

was in 1620 tot abt van het klooster Kornelimünster gekozen. Zij hadden nog vijf zussen waarvan er drie religieuzen werden en één vroeg overleed, en één broer. Steven erfde de goederen van zijn vader en is op 10 juli 1628 gehuwd met Maria Catharina van Hoensbroek-Geulle, dochter van Wolter Hoen (a). Steven van Eynatten is vele malen voor het Land van Valkenburg opgetreden als commissaris of zaakgelastigde te Brussel en Den Haag, waar hij 7 september 1651 ook tijdens een diplomatieke missie is overleden.

v. jonker Hoen

Deze persoon is mogelijk (h), Johan Hoen van Carthils.

w. jonker Schaloen

Mogelijk is hiermee Gerard van Hulsberg (g) bedoeld.

noten:

* Met dank aan Alb. Corten (Heerlen), zonder wiens grote hulp de identificatie van de edelen nooit zo goed was gelukt.

1. Meer informatie over de statencolleges in de Landen van Overmaas zijn te vinden in: J. Daris, Notes historiques sur les anciens pays d'Outre-Meuse, in: Notices historiques sur les églises du diocèse de Liège VIII (1877) en in: Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique 12 (1875) 385-435; G. Goossens, Etude sur les états de Limbourg et des Pays d'Outre-mer pendant les premiers tiers du XVIIIe siècle, suivie du texte de la Notitia de rebus statuum provinciae Limburgensis de l'abbé Nicolas Heyndal. Université de Louvain, recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie 26 (1910), tweede serie, Kerkrade, Leuven, Paris 1910; J. Thielens, Les assemblées d'états du duché de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse au XVIe siècle, in: Ancien pays et assemblées d'états / Standen en Landen 42, Namen 1968; L.E.M.A. van Hommerich, Het ontstaan en de werkzaamheden van het statencollege van het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaas, in: Tijdschrift voor geschiedenis, 65 (1952), 248-249 (Rede gehouden t.g.v. het 7e congres der Nederlandse historici, 's-Gravenhage, 12 mei

Besluit

Als we al deze gegevens overzien kunnen we de volgende conclusies trekken. Allereerst dat de leden van de ridderschap behoorden tot gevestigde adelsfamilies en dat zij onderling nauw verwant waren.

Verder worden als comparanten steeds eerst de heren van heerlijkheden genoemd, dan pas de jonkers. Het is niet duidelijk op grond van welk leengoed men tot de ridderschap werd toegelaten. Mogelijk wijst de aantekening over het optreden van Merten Snijders en de scholtis van Hoensbroek erop dat edelen zich zelfs op de vergadering bij volmacht konden laten vertegenwoordigen. Hier zal nader onderzoek zeer gewenst zijn, want dit werpt een nieuw licht op het functioneren van het statencollege en de ridderschap.

1952); Idem, Standengroeperingen van Limburg Overmaas in zijn staten-colleges 14e en 15eeuw in: Mgs 90 (1971), 99-112; meer literatuurverwijzingen zijn te vinden bij: H.J.S.M. Broers, Het Land van Valkenburg tussen 1620 en 1680. Gevolgen van Spaanse en Staatse machtpolitieke pretenties voor een klein landschap (Doctoraalscriptie Geschiedenis, Utrecht 1989), passim.

2. Deze naam werd zeker in de zeventiende eeuw gebruikt.

3. G. Goossens, Etude, 16-18, noot 2 geeft een lange lijst van eerdere, onregelmatige bijeenkomsten in de periode 1255-1521.

4. P.C. Boeren, Bestuurs- en rechtsinstellingen c. 1300-1500, in: E.C.M.A. Batta (ed) e.a., Limburg's Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815 (Maastricht 1960-1967, herdruk 1976), twee delen, II, 68-117, aldaar 99.

5. P.C. Boeren, Bestuurs- en rechtsinstellingen, 99.

6. K.J.Th. Janssen de Limpens, Rechtsbronnen van het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze. Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht No. 1. Bussum 1977, CLVII-CLVIII.

7. Over deze periode, het 'retorsietijdvak' zie: J.A.K. Haas, De verdeling van de landen van Overmaas 1644-1662. Territoriale desintegratie van een

- betwist grensgebied (Maaslandse monografiën 27), Assen 1980. Over de ridderschap in deze periode zal schrijver later publiceren.
18. Voor de Staatse regeling zie: A.L. Pélerin, Beschrijvinge van het staatsland van Overmaze in 't generaal, en van het Land van Valkenburg in 't bijzonder met betrekking tot desselfs regeering en politieke toestand, in: *Annales de la société historique et archéologique a Maestricht I* (Maastricht 1854-1855), 7-85, aldaar 29-33, 55-57; C.J. Luzac, *De Landen van Overmaze, inzonderheid sedert 1662* (diss. Leiden 1888), 92-100. De Spaanse regeling: G. Goossens, *Etude*, 21-31; D. Brouwers, *Contributions à l'histoire des Etats du duché de Limbourg au XVIIIe siècle*, in: *Bulletin de l'institut archéologique Liégeois* 34 (1904), 339-365, aldaar 341-343.
19. Eg. Slanghen, *Het markgraafschap Hoensbroek en het voormalige Land van Valkenburg* (Maastricht 1859), 120, 121 noot 1; P.C. Boeren, *Bestuurs- en rechtsinstellingen*, 103.
10. De volgende jaren zullen in een later artikel behandeld worden, zie voor gegevens: Eg. Slanghen, *Hoensbroek*, 228 en *Idem*, *Bijdragen II*, 66-67 (voor 1635); J. Daris, *Notes historiques*, 401-402 (voor 1661), A.L. Pélerin, *Beschrijvinge*, 55 (voor 22 oktober 1663). Buiten RAL, LvO inv. nr. 466, zijn er ongewijfeld andere archiefstukken die incidentele, maar zeer gewenste informatie bevatten.
11. P.C. Boeren, *Bestuurs- en rechtsinstellingen*, 99, [12]. C.J. Luzac, *Landen van Overmaze*, 56; A.L. Pélerin, *Beschrijvinge*, 29-30; P.C. Boeren, *Bestuurs- en rechtsinstellingen*, 108; G. Goossens, *Étude*, 22-23.
13. RAL, LvO inv.nr. 466. 'Besluiten genomen ter vergadering van der Staten, 1619-1627, afschrift, 1 dl. N.B. Hierin ook: provisioneel reglement voor de Landen van Overmaas, 1618, notulen van Landdagen gehouden te Limburg, commissies en instructies voor afgevaardigden naar Brussel enz. minuten van brieven. Afkomstig van de arrondissementrechtbank te Roermond, overgenomen met de nieuwe rechterlijke archieven. Gemerkt A. en B.' Het stuk begint bij folio 105. Van de comparerende edelen is een schema opgenomen als bijlage 3 in H.J.S.M. Broers, *Land van Valkenburg 1620-1680*.
14. Habets, *De leenen van Valkenburg*, in: *PSHAL XXI* (1884), 152-441 en *XXII* (1885), 3-394; Eg. Slanghen, *Hoensbroek*; *Idem*, *Bijdragen tot de geschiedenis van het tegenwoordige hertogdom Limburg* (Roermond z.j. (1878)).
15. RAL, LvO inv.nr. 466, fol. 302.
16. RAL, LvO inv.nr. 466, fol. 111.
17. RAL, LvO, inv. nr. 466, fol. 105-115, en A.L. Pélerin, *Beschrijvinge*, 20-22, voor de letterlijke tekst.
18. Voor informatie over de hier genoemde leden van het geslacht Hoen, zie: P.A.H.M. Peeters, J.M. van der Venne en J.Th.H. de Win, *Geschiedenis van Hoensbroek* (Hoensbroek 1967), 70-74, 93-97.
19. Haar vader was heer te Schweinheim en woonde te Erenstein (Kerkrade). Zie: F.L. Augustus, *De familie Spies z Ehrenstein en het pandheerschap over Kerkrade; 1562-1689*, in: *Uit Kerkrade's verleden*. Opstellen uitgegeven bij gelegenheid van het 350-jarig bestaan der schuttersbroederschap St-Sebastianus. Kerkrade 1967, 43-66.
20. L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg bis zur Mediatisierung. Ein Beitrag zur Erforschung der interterritorialen Verflechtungen des rhein-maasländischen Adels* (Maaslandse Monografiën 16). Assen 1972, 84-153.
21. K.J.Th. Janssen de Limpens, *Geschiedenis der heerlijkheid Oud-Valkenburg*. Nieuwe bijdragen, in: *PSHAL 102* (1966), 55-92.
22. In RAL, LvO inv. nr. 466, fol. 246 wordt hij "tzoë Hoenshuys" genoemd.
23. E.H. Brongers, *Geschiedenis van het kasteel Wijnandsrade* (Wijnandsrade 1994), 39-41.
24. Zie M. van Dijk, *Het probleem der verpandingen in de bank Heerlen, 1626-1627*, in: *Msg 107* (1988) 18-36.
25. H.J.S.M. Broers, *De familie Vos te Brunssum. Een geslacht van voorname jonkers in: Bron van Brunsham Deel 1. Heren van Brunssum, heren in Brunssum* (Brunssum 1993), 27-32; *Idem*, *De ridderschap van het Land van Valkenburg en het geslacht Vos uit Brunssum in de zeventiende eeuw*, in: *Virtus, Bulletin van de werkgroep adelsgeschiedenis II* (1994/1995), 34-40.
26. Er zijn zeer onbetrouwbare stambomen en gegevens gepubliceerd door J. Habets, Leenen van Valkenburg, in: *PSHAL XXII*, 118-123; W. Moonen, *Brunssum de eeuwen door* (z.p. z.j. (Brunssum 1952)). H.J.S.M. Broers, *De oude heren in Brunssum, de families van Weerst, Clutt en Bex*, in: *Bron van Brunsham. Deel 1. Heren van Brunssum, heren in Brunssum*. Brunssum 1993, 24-27.

A. FRINGS

BROEDER ALOYSIUS EN DE KNEIPP-METHODE

Broeder Aloysius werd als Wilhelmus Lucas Eduardus Vrijens geboren op 18 april 1854 te Urmond. De bleke en schuchtere Eduard was van jongs af aan lichamelijk zwak en snel vatbaar voor alle mogelijke kwaaltjes. Op 1 oktober 1872 kwam Eduard Vrijens voor het eerst in contact met mgr. Savelberg. Rector Savelberg was de stichter van de Congregaties van de Kleine Zusters van de Heilige Joseph (1872) en de Broeders van de Heilige Joseph (1875). Hij nam de jongeman, die aan epilepsie leed, mee naar Heerlen om hem ter verpleging op te nemen in het eerste klooster van zijn zustercongregatie. Vlak hierna bleek hij na het houden van een noven ter ere van O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard volkomen van de vallende ziekte genezen. Eenmaal genezen moest hij voor een jaar in Maastricht in militaire dienst. Na zijn diensttijd deed hij zijn intrede als broeder in Heerlen. Omdat hij zo verlegen was, maakte men hem broeder-portier. Hij moest nu wel zijn mond opendoen. Broeder Aloysius werd op St. Josephdag (19 maart) 1877 geprofest.

Broeder Aloysius, die van jongs af interesse getoond had voor de heilzame werking van kruiden, kwam in het jaar 1889 in het bezit van 'Meine Wasserkur' van de Zuidduitse pastoor Kneipp. Deze waterkuur begon hij, na ze bestudeerd te hebben, op zichzelf toe te passen. Dit terwijl hij doodsbang was voor koud water. Ook op anderen begon hij de kuur toe te passen en al snel kreeg hij de naam van genezer. Dit ging zelfs zover dat hij daarvoor zijn plichten als kloosterling niet

kon nakomen. Tot driemaal toe maakte de overste en stichter der Orde, mgr. Savelberg, een einde aan die toeloop. Maar de zieken bleven komen. Uiteindelijk werd hij in de winter van 1891 met 40 Reichsmark op pad gestuurd en arriveerde bij pastoor Kneipp in Wörshoven (Beieren). Hij ging bij hem in de leer om de heilmethode ('Wasserkur') beter in de praktijk te kunnen brengen.

Na vijf maanden kwam de broeder, met de beste referenties van pastoor Kneipp, terug in Heerlen. Hij begon met de opgedane kennis een Kneipp-kuur in het schuurtje achter het broederhuis. De congregatie kocht het hoekhuis Akerstraat-Putgraaf. Dit pand diende als kuurplaats voor de vrouwelijke gasten en werd 'Mariabad' genoemd. In 1899 werd het Sanatorium, een gebouw van de Rotterdamse architect A. van Beers, bij het Aambos (nabij Gasthuisstraat en Voskuilenweg) in gebruik genomen. De broeder genoot een grote bekendheid' getuige ook de internationale interesse die tot in Brazilië en Canada reikte. Het klooster, dat niet voor niets 'St. Josephbad' werd genoemd, groeide en bloeide. Het sanatorium van Heerlen was voor een groot deel het resultaat van het heilzaam werk van de broeder Aloysius.

In 1901 gaf broeder Aloysius zijn omvangrijk boekwerk 'Troost der Zieken' uit. Het was een verhandeling over de Kneipp-methode en bevatte een beschrijving van ziekten en de remedies, een alfabetische lijst van de ziekten met aanwijzing van geneesmiddelen, een lijst van geneeskrachtige planten, therecep-

De Heerle Kneipp-rietsing op een ansichtkaart. Inzet: broeder Aloysius, de grondlegger van de kuurmethode in Heerle. (SAH, fotocoll.)"

ten en een toepassing van de waterkuur. Niet alleen Heerlelieden waren geïnteresseerd in de kuur van Kneipp. Ook uit andere delen van het land en uit het buitenland kwamen vele duizenden, soms beroemde patiënten, zoals de Nederlandse predikant en socialistische voorman Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919).

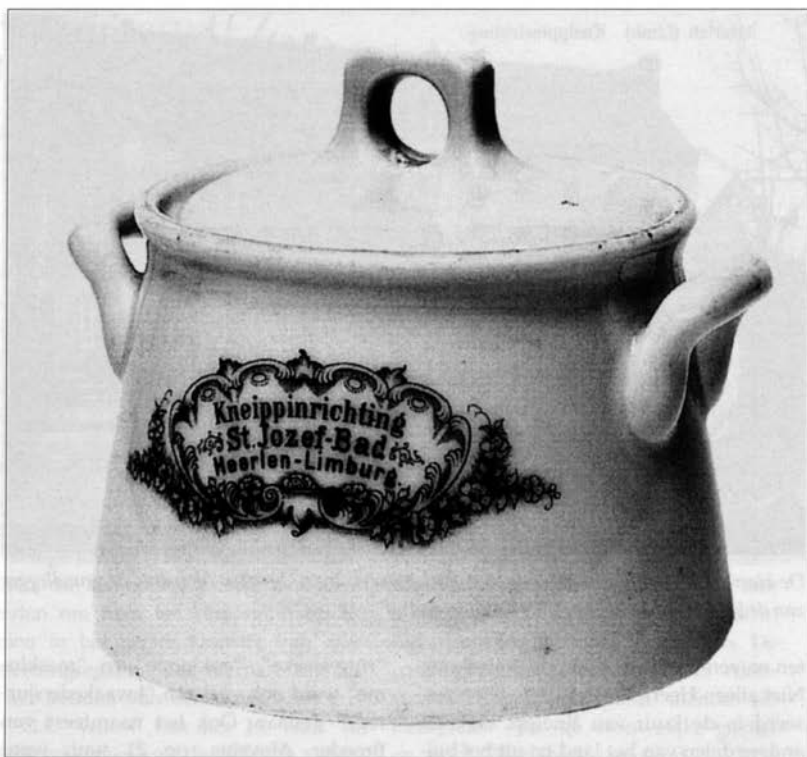
In 1910 telde het patiëntenboek 2400 namen. Heerlelieden, en vooral haar horeca en middenstand, profiteerden van de toeloop. De therapie, waaronder dauwtrappen en wandelen, en de komst van mensen uit de beau monde, was voor de inwoners van Heerle een vreemde gewaarwording. Het gebruik van "prikkelende stoffen", zoals alcohol en tabak, waren in het St. Josephoord ten strengste verboden. Toch moest er voor het vertier van de kuurgasten gezorgd worden. Onder andere op het Pancratiusplein en in de Pancratiusstraat schijnen vrolijke volksspelen georganiseerd te zijn. Naast

"ring-steek", "zakloope" en "masklume" werd ook veel aan "kwaakede sjurrege" gedaan. Ook het naamfeest van Broeder Aloysius, op 21 juni, werd groots gevierd met declamaties, welkomst- en huldigingsliederen, waarbij op bestaande melodieën andere teksten gezongen werden:

*"... Jübellieder, tönnet wieder
Heut, des Bruders Namenstag
Dess' wir all' in Lieb' gedenken,
Seht, wie er mit Wasser heilet!
Jeder, der in Ruh' hier weilet,
Das gar bald erfahren mag..."*

(Vrij naar een werk van Joseph F. Haydn (1732-1809), beter bekend als de melodie van het Duitse volkslied)

Vanwege de medische ontwikkelingen in het begin van deze eeuw kwam langzamerhand een eind aan het zogeheten "kneipen". Broeder Aloysius trok zich terug en werd in 1917 overgeplaatst naar

Een kruidenpot waarin broeder Aloysius de 'Troost der Zieken' bewaarde: zijn met zorg geteelde en uitgezochte kruiden. (Foto: Limburgs Museum, Venlo)

het klooster in Heel waar hij een tijdlang generaal-overste van zijn congregatie is geweest. Zijn bekende kruidenapotheek hield hij in het klooster in Heerlen aan.

In 1935 keerde hij weer naar zijn oude dierbare klooster te Heerlen terug. Broeder Aloysius is op zondagmorgen

1 maart 1942 om 05.30 uur op 87-jarige leeftijd te Heerlen gestorven. Zijn lichaam werd op het kloosterkerkhof aan de Putgraaf begraven. Later is zijn stoffelijk overschot overgebracht naar de begraafplaats van huize Prodentia te Maarheeze.

Geraadpleegde literatuur:

Ach Lieve Tijd. *Twintig eeuwen Mijnstreek*. Zwolle 1993-1995, 406, 407 en 444.

SAH, *Persberichten* (rubriek 4), onder 'Aloysius'.

D.D. Tasma (red.), *In de schaduw van het Aambos*. (Heerlen) 1980.

J.P. van Vonderen, *De broeder met de nieuwe jas (iets over de Heerlense Kneippinrichting)*, in: 40 jaren Spoor en Mijnen in Zuid-Limburg; 1896-1936 (jubileum-uitgave). (Heerlen) 1936.

TH. SNIECKERS

OUDE AMBACHTSSCHOOL HEERLEN DOOR FELLE BRAND VERWOEST

Het voorblad van het themanummer dat het Land van Herle in 1988 aan architect Jan Stuyt wijdde, bestond uit een luchtfoto van de oude ambachtsschool aan het Burgemeester de Hesselleplein. In die vorm zal dit voor Heerlen zo beeldbepalende monument nooit meer te zien zijn. Door brandstichting viel het in de nacht van 31 oktober 1996 grotendeels aan de vlammen ten prooi, tot ontzetting van de inwoners van de stad.

Aanleiding voor het themanummer van het Land van Herle vormde juist het 75-jarig bestaan van het gebouw. In 1913 namelijk werd begonnen met de bouw

van de school, die zo nauw verbonden is met de 20e-eeuwse geschiedenis van de stad en de onstuimige groei van Heerlen van dorp tot stad. De opkomende mijnindustrie had dringend behoefte aan vakwerklieden. De Ambachtsschool moest ze leveren.

De 'Vereeniging Ambachtsschool en Mijschool voor Heerlen en omstreken' gunde de bouw in 1913 aan het Heerlense aannemersbedrijf Gebr. Simons. Aan het eind van het jaar stond pas de eerste verdieping van de huidige middenvleugel. Toch begonnen op 15 december 1913 al de eerste 22 leerlingen

De Ambachtsschool na de brand, gezien vanuit het ABP-gebouw. (Foto: Limburgs Dagblad)

met onderwijs in timmeren, meubelwerken, schilderen en metaalbewerken. Op die manier moest het Rijk over 1913 nog 10.000 gulden subsidie geven, zo leert het jubileumboek '75 Jaar technisch onderwijs in Heerlen'.

De middenvleugel werd in 1914 afgebouwd, compleet met het nu eveneens verloren gegane zo typerende torentje. Door de stormachtige groei was het gebouw al snel te klein. Stuyt had ook van het begin af aan een groter bouwwerk voor ogen gehad, schrijft N. Tummers in het jubileumnummer van het Land van Herle. In 1917 werd begonnen met de bouw van de linkervleugel aan de zuidzijde (kant Smedestraat). Die vleugel werd in 1921 afgebouwd.

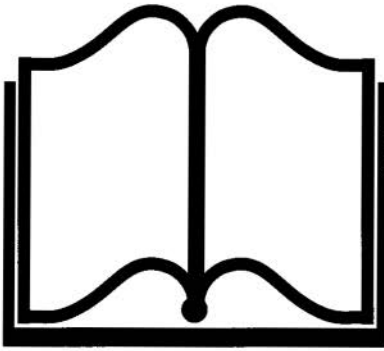
De rechervleugel van de latere LTS aan de Ververstraat werd in 1928 en 1929 verwezenlijkt door de Klimmense aan-

nemer Dortu. Het diende toen overigens nog niet als onderkomen van de LTS, maar van de later weer verhuisde MTS. Volgens Tummers werden ook in die tijd ook pas "de meer rijke en verfijnde bouwdetails aan het gebouw toegevoegd". Zo werd onder andere de stichtingsdatum in de gevel verwerkt.

Een jaar geleden kwam de school leeg te staan. Er zouden appartementen in komen. De status van Rijksmonument was aangevraagd. Het vuur was helaas sneller. Het interieur van de school is verwoest, de gevel van de oude Ambachtsschool staat nog. Er bestaat hoop dat in ieder geval de gevel behouden kan blijven, maar zeker is dit niet. Het zou een behoorlijke troost zijn als in ieder geval uiterlijk een stukje Heerlense (bouw)geschiedenis behouden blijft. En dan liefst met een nieuw torentje.

SIGNALEMENT

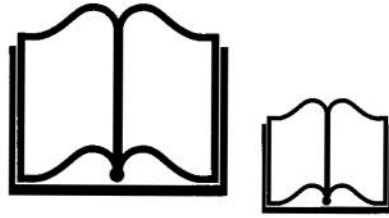

“Flittich erforscht und gecolligeert ...”

Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis, onder redactie van A.M.J.A. Berkvens, A.F.I. Gehlen en G.H.A. Venner.

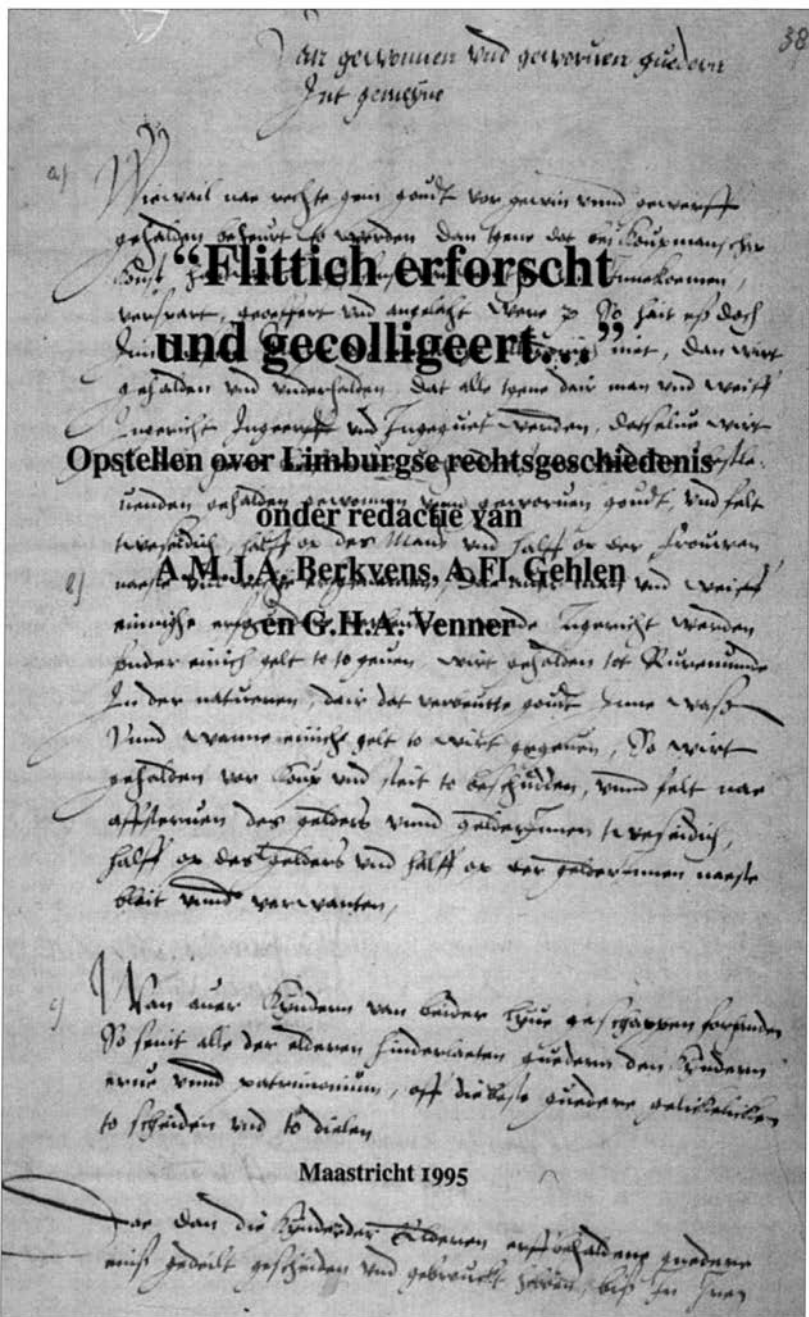
Maastricht 1995. 250 pag., f. 39,95.

Ter ere van het derde lustrum van de Werkgroep Limburgse Rechtsgeschiedenis presenteerden enkele werkgroepleden een fraaie bundel met twaalf opstellen over diverse aspecten van recht, rechtspraak en bestuur uit verscheidene oud-‘Limburgse’ territoria. Het is al weer de tweede bundel van deze rechtsgeleerde club van juristen, (rechts)historici, archivariissen en andere belangstellenden: vijf jaar geleden verscheen een gelijksoortig boekwerk onder de titel “Ten werentliken rechte”. Helaas is er in “Flittich erforscht ...” geen artikel opgenomen dat ‘ons’ oostelijk Zuid-Limburg betreft. Dat wil niet zeggen dat er voor de rechtsgeïnteresseerde Mijnstrekenaar geen aardige informatie is te vinden. We laten een aantal bijdragen de revue passeren.

De bonte lappendeken van landjes, heerlijkheden en schepenbanken, met vele enclaves en exclaves, die Limburg in vroeger eeuwen was, heeft natuurlijk ook grote bestuurlijke en juridische gevolgen gehad, met soms onaangename consequenties voor de ingezetenen. Dit ondervond in het jaar 1700 de Maasschipper Joseph Paismay, toen hij onder het op de westelijke Maasoever gelegen dorp Hermalle aan de grond liep. Tijdens de herstelwerkzaamheden verschenen opeens boden van de schepenbank van Hermalle, die namens de graaf de Clairmont, heer van Argenteau-Hermalle, het vaartuig met inhoud in beslag namen. De schipper protesteerde hier uiteraard tegen, en kwam vervolgens in een bijna tragi-komische malle-molen van juridische kwesties en competentiegeschillen terecht, nader beschreven door prof. mr. A.F.I. Gehlen in zijn bijdrage over deze opmerkelijke casus.

G.H.A. Venner onderzoekt in zijn bijdrage het optreden van stedelijke schepenen in Zuid-Oost Nederland bij de overdracht van onroerend goed. Meer in het bijzonder de ontwikkelingen in hun betrokkenheid bij de ‘schepenakten’: de op perkament geschreven en bezegelde overeenkomsten met betrekking tot binnen het territorium van de schepenbank gelegen onroerend goed. Deze akten nemen in de veertiende eeuw sterk in

aantal toe, ook op het platteland bij de niet-stedelijke schepencolleges. Zeer terecht merkt de chartermeester G.H.A. Venner op dat deze schepenakten thans zeer belangrijke historische bronnen zijn. De geschiedenis van huizen, boerderijen en kastelen, persoons- en plaatsnamen, de samenstelling van schepenbanken, en natuurlijk stamboomonderzoek: tot ver in de zestiende eeuw vormen de schepenakten een vaak unieke en gedetailleerde bron van informatie. In de volgende bundel een onderzoek naar de ontwikkeling van de niet-stedelijke schepenakten? Er zijn bijvoorbeeld uit deze tijd ook een aantal Heerlense schepenakten bekend, de oudste daterend van 11 september 1364.

M.J.H.A. Lijten bespreekt enkele archiefstukken betreffende de voogd- en jaargedingen in het overkwartier van Gelre rond 1615. Anders dan in het verleden wel is betoogd komt zij tot de conclusie er wel degelijk verschil was tussen de jaar- en voogdgedingen. De jaargedingen kwamen in slechts enkele rechtskringen voor en speelden een rol in bepaalde uitwiningsprocedures. Die procedure was aan zware kritiek onderhevig; misschien was dat wel de reden dat het jaargeding van het toneel verdween. Dit gold zeker niet voor het voogdgeding. Dit voogdgeding, gepresideerd door voogd of schout en handelend op het grensgebied van rechtspraak en openbaar bestuur, werd op vele plaatsen een aantal malen per jaar gehouden. In principe moest in de plattelandsgemeenschappen uit iedere haardstede iemand aanwezig zijn. Er werden problemen rond het onderhoud van wegen en waterlopen, grenzen, maten en gewichten besproken en bekeurd. De keurmeesters en schutboden konden overtredingen van reglementen - bijvoorbeeld de keuren inzake brood, bier, vlees en vis - aanbrengen en laten beboeten. De voor

het voogdgeding van toepassing zijnde wet- en regelgeving werd aan het begin van de vergadering voorgelezen. In eenvoudige zaken kon snel recht worden gesproken. En een ieder kon zich beklaagen over misstanden in het openbaar bestuur, wangedrag van ambtenaren en alle zaken die het algemeen belang, meer in het bijzonder de veiligheid en de goede zeden, van de gemeenschap raakten. Waarschijnlijk was dit een van de oorzaken van de populariteit van deze aloude instituten. Ook in de Overmaasse schepenbanken. In de archieven van de schepenbanken in deze contreien vinden we nog veel verslagen van en verwijzingen naar voogdgedingen. Het zou een uitstekend onderwerp voor scriptie of artikel zijn: al deze achivalia verzamelen en analyseren. Zo krijgen we een goed overzicht van deze interessante gedingen. Wie?

Interessant is de bijdrage van A.M.J.A. Berkvens over pogingen tot hervorming van strafrecht en strafprocesrecht in de tweede helft van de achttiende eeuw in Oostenrijks Gelre. In een aantal (pre)adviezen over wetsontwerpen in de jaren 1756-1772 zetten momboirs, kanseliers en raden hun mening uiteen over zulke uiteenlopende onderwerpen als de gewenste bestraffing van verbreking van verbanning, frauduleus bankroet, domestieke diefstallen, desertie, de infame gevolgen van de doodstraf voor familie en verwanten van de veroordeelde, afschaffing van de tortuur, de inrichting van verbeterhuizen, en de bestraffing van gekwalificeerde diefstal. Deze adviezen worden bekeken tegen de achtergrond van de vraag of en in hoeverre de voornaamste kenmerken van de klassieke richting in het strafrecht - bescherming van de persoonlijke vrijheid van de burger tegen de overheid, het gelijkheidsideaal, de proportionaliteit van straf en delict en de tendens tot humani-

sering van het strafrecht – herkenbaar zijn. Dit alles natuurlijk ook tegen de achtergrond van de Verlichting en de geschriften van (strafrecht)hervormers als Montesquieu (“De l’esprit des lois”, 1748, over de scheiding der machten) en Cesare Beccaria (“Dei delitti e delle pene”: “Over misdaden en straffen, 1764, in de Republiek reeds in 1768 in vertaling verschenen met een commentaar van Voltaire). Enkele conclusies: de kanselier en de raadsheren van het Hof van Gelre namen in het debat over de hervorming van het strafprocesrecht, met name waar het de afschaffing van de tortuur betreft, een zeer progressief standpunt in. Zij schaarden zich al zeer vroeg achter het zeer negatieve oordeel van bijvoorbeeld Beccaria over de toepassing van tortuur. De proportionaliteit van straf en delict en de humanisering van het strafrecht bleven aandachtspunten: zo pleitten zij voor zo mogelijk afschaffing, of anders beperking, van de dood- en lijfstraffen. Veel verwachtten zij in dit opzicht ook van de introductie op grote schaal van gevangenisstraffen. Regelmatig deden zij een beroep op de regering om te komen tot de bouw van penitentiaire inrichtingen. Ook bepleitten zij waar mogelijk de introductie van geldstraffen.

In de oostelijke Mijnstreek denken wij in dit kader al snel aan het optreden van de beruchte Bokkerijders en het hardvochtige optreden van de lokale schepenbanken. Dit optreden, gepaard gaande met veel tortuur en dood- en lijfstraffen, leidde ook hier, in Staats- en Spaans-Overmaas, tot veel protesten uit (verlichte) hogere bestuurs- en justiekringen. En leidden op hun beurt tot voorstellen voor strafrechthervorming. Deze voorstellen, en wat er van terecht gekomen is, zijn een dankbaar onderwerp voor toekomstig onderzoek. Tot slot: er zijn nu twee ‘Limburgse’ rechtshistorische bun-

dels verschenen, met daarin een dertigtal, deels aardige artikelen over een brede waaier van onderwerpen. Verdient het wellicht geen aanbeveling de volgende bundel te centreren rond één thema? Bijvoorbeeld ‘Het instituut schepenbank’, of ‘strafrechthervorming in de achttiende eeuw’, ‘Gerechts-officieren’ of ‘Leen- en laathoven’? Mijn inziens levert een dergelijke aanpak een duidelijker wetenschappelijke meerwaarde op.

M. van Dijk

Het centrum van de Mijnstreek en het spoor van de avantgarde. Heerlen tijdens het burgemeesterschap van Marcel van Grunsven 1926-1962.

Bundel artikelen bij gelijknamige tentoonstelling van Vitruvianum/Stadsgalerij Heerlen in Stadsgalerij en Raadhuis, 2 november 1996-12 januari 1997.
78 pag., geïll. f 22,50.

Klein maar fijn! Een viertal artikelen plus twee bijlagen en een aantal goedgekozen illustraties vormen te zamen een fraai vormgegeven historische verkenning van een belangrijke periode in de geschiedenis van het huidige Heerlen: de uitbouw van het grote dorp naar stedelijk centrum van de Nederlandse steenkoolindustrie. De mijnbouw is verdwenen, maar de stadse allures zijn gebleven. Centraal staat het leven en werk van oud-burgemeester Marcel van Grunsven, die in samenwerking met een kleine kring van medewerkers een blijvende stempel op Heerlen heeft gedrukt. Tot de kring van belangrijke intimi behoorden onder anderen de architect F. Peutz, de stedebouwkundige Jos. Klijnen en de kunstkenner W. Sandberg en P. Defesche.

Nic. H.M. Tummers geeft in zijn inlei-

19261962

het centrum van de mijnstreek en het spoor van de avant-garde

Vitruvianum / Stadsgalerij Heerlen

ding een overzicht van de lange ambtsperiode van Van Grunsven, de deels zeer 'modern' denkende en werkende adviseurs waarmee hij zich omringde, en het slim geduld en het dwingende tact waarmee hij veel van zijn plannen wist te realiseren. A. Dohmen bespreekt de grote stedenbouwkundige ontwikkelingen in Heerlen: de uitbouw van Heerlen-centrum (Raadhuisplein, Bongerd, Promenade), de uitbraak naar buiten (bijvoorbeeld de tuindorpen Molenberg en Meezenbroek) en de aanleg van de groengebieden ('Heerlen Parkstad'). V. Delheij en M. Put weiden uit over de nieuwe, deels zelfs avantgardistische wind die in architecturaal en stedenbouwkundig opzicht door Heerlen waaide. Vooral het nieuwe stadhuis en de Stadsschouwburg van F. Peutz krijgen aandacht. Ingrid van Rooy gaat in op een andere ambitie van Van Grunsven: het verheffen van de stad tot 'cultuurcentrum'. Het nieuwe raadhuis werd tevens expositieruimte en podium voor andere kunsten. Ook werd een begin gemaakt met een eigen collectie van moderne kunst, de grondslag voor de huidige Stadsgalerij.

Voor degene die zich bezighoudt met of geïnteresseerd is in het 20e-eeuwse Heerlen zijn de tentoonstelling en de bundel een must. Let wel op de einddatum van de tentoonstelling: 12 januari 1997.

Tot slot enkele kritische opmerkingen. De artikelen vertonen enige overlap. De

thema's van de ontwikkeling van Heerlen tot mijnstad en de opmerkelijke apotheek Claessen van architect Jos. Klijnen aan de Bongerd (1918) bijvoorbeeld komen enkele malen in andere bewoordingen terug. Misschien dat ook enkele relativerende opmerkingen over de uiteindelijke resultaten van Van Grunsven en consorten op zijn plaats waren geweest. Want met het huidige Heerlen, in belangrijke mate het product van de bemoeienissen van Van Grunsven, is niet iedere Heerlenaar even gelukkig. Onlangs bleek dit weer eens uit de uitslagen van een door de gemeente georganiseerde enquête.

De grote en terechte aandacht van het toenmalige stadsbestuur voor het lenigen van de noden en eisen van de opkomende mijnindustrie (woningbouw, infrastructuur, voorzieningen, kantoorruimte) maakte helaas dat met (bouwkundige) relictten uit vroeger tijden minder zorgvuldig werd omgesprongen. Deze situatie werd nog eens verergerd door de gevolgen van mijn- en oorlogschade. En niet alleen stadsboerderijtjes, maar ook complete kastelen werden aan verwaarlozing en sloop prijsgegeven. Uit vele onderzoeken is gebleken dat kleinschaligheid en historie in de gebouwde omgeving door zeer veel mensen op prijs wordt gesteld. Zijn dat niet zaken die veel Heerlenaren in de stad van Van Grunsven soms missen?

M. van Dijk

*Het bestuur
en de redactie van
Het Land van Herle
wensen alle lezers
een goed Kerstfeest,
een gezellige jaarwisseling
en een gezond
en historierijk*

1 9 9 7

toe!

Inhoudsopgave Jaargang 46 (1996)

Aflevering 1:

- De Pater Sangersprijs 1995 voor het Land van Herle (door S. Broers) 1
- De bioscopen in Heerlen-centrum (door R. Braad) 4
- Pierre Geerts, pastoor van Schin op Geul (1778-1805), en het Concordaat van Napoleon 15 (door W.A.J. Munier)
- Signalement 36

Aflevering 2:

- Mijn Heerlen Lief; een dichterlijke ode uit 1899 (door M. van Dijk) 41
- Een winkel met koloniale waren te Heerlerheide anno 1821 (door M. van der Wijst) 47
- Het mislukte pastoraat van Dionysius Penners in Schin op Geul (door W.A.J. Munier) 50
- Vakantie-appartementen in de St. Gillishof te Bocholtz (door Th. Sniekers) 68
- Signalement 71

Aflevering 3:

- Uit de krant 'De Zuidlimburger' van 1921 (door M. van der Wijst) 73
- Jos. Gillissen (1889-1961), voetbalkapelaan van de Mijnstreek (door M. van Dijk) 83
- Bij wijze van epiloog: nog één keer Pierre Geerts en Dionysius Penners (door W.A.J. Munier) 95
- Mgr.ir. H.J.H. Bemelmans, pastoor-deken van heerlen (1945-1964) (door A. Frings) 105
- Signalement 107

Aflevering 4:

- Aanbieding 'Ontgonnen Verleden' aan jubilaris Louis Augustus (de redactie) 109
- De opgraving en levensgeschiedenis van een opmerkelijke Romeinse pottenbakkersoven in Heerlen-centrum (door J. Hoevenberg) 110
- De Valkenburgse ridderschap van 1619 tot 1626 (door H.J.S.M. Broers) 116
- Broeder Aloysius en de Kneipp-methode (door A. Frings) 128
- Oude Ambachtsschool Heerlen door brand verwoest (door Th. Sniekers) 131
- Signalement 133

Richtlijnen voor de auteurs

Artikelen sturen naar de redactie van Het Land van Herle, Postbus 1, 6400 AA Heerlen. De auteurs worden vriendelijk verzocht zich te houden aan de onderstaande lijst met afkortingen en zorg te dragen voor een ruime interlinie en brede marge. Nadere richtlijnen voor het inleveren van kopij worden op verzoek toegezonden. De auteur van een geplaatst artikel ontvangt kosteloos vijf exemplaren van het nummer waarin het artikel is opgenomen.

Lijst van gebruikte afkortingen

AiL	Archeologie in Limburg
ARAB	Algemeen Rijksarchief Brussel
ARAH	Algemeen Rijksarchief Den Haag
ASPH	Archief Sint Pancratiusparochie Heerlen
BS	Burgelijke Stand
DHO	Doop-, Huwelijks-, en Overlijdensregisters
GA	Gemeentearchief (van-)
GAK	Gemeentearchief Kerkrade
GAM	Gemeentearchief Maastricht
HSAD	Hauptstaatsarchiv Düsseldorf
LvO	(archieff) Landen van Overmaas
LTG	Limburgs Tijdschrift voor Genealogie
LvH	Het Land van Herle
MM	Maaslandse Monografieën
Msg	De Maasgouw
PSHAL	Publications de la Société historique archeologique dans le Limbourg
RA	Rijksarchief (in-)
RAL	Rijksarchief in Limburg
RANB	Rijksarchief in Noord-Brabant
RvS	(archieff) Raad van State
SG	(archieff) Staten Generaal
SAH	Stadsarchief Heerlen
ZAGV	Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins